

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

|| Sayı/ Issue Özel Sayı 1 (Ekim/October 2023), s. 560-573.

|| Geliş Tarihi-Received: 07.09.2023

|| Kabul Tarihi-Accepted: 05.10.2023

|| Araştırma Makalesi-Research Article

|| ISSN: 2687-5675

|| DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1356922

Kırgız Halk Anlatılarında Bir Çağatay Şairi: Babarahîm Şah Meşreb

A Cagatay Poet in Kirghiz Folk Narratives: Babarahîm Shah Meshreb

Muhammet Nurullah CİCİOĞLU*

Öz

Babarahîm Meşreb (Şah Meşreb) Çağatay edebiyatının son dönem şairlerinden biridir. Kendisi şairliğinin yanı sıra Kalenderi bir derviş olduğu için onun hakkında çok sayıda menâkıbnâme yazılmıştır. Onun hayatı ve eserleriyle ilgili bilgiler bu menâkıbnâmeler vasıtasıyla günümüze ulaşabilmektedir. Şah Meşreb'in hayatı, doğduğu şehir olan Namangan'dan başlayarak Doğu Türkistan'a kadar uzanan geniş bir coğrafyada şehir şehir dolaşmakla geçmiştir. O, bu şekilde kendi dünya görüşünü ve inancını insanlara yaymaya çalışmıştır. Bunu hem dünya nimetlerine önem vermeyen yaşam biçimiyle insanlara göstererek hem de okuduğu lirik şiirlerle insanları etkileyerek gerçekleştirmiştir. Gittiği her yerde, insanlar üzerinde bıraktığı etkinin bir neticesi ve göstergesi olarak, hakkında dilden dile dolaşan menkıbeler yayılmıştır. Şah Meşreb'in dolaştığı coğrafyaya ve etki sahasına dâhil olan Kırgız halkı arasında da onun hakkında anlatılan menkıbeler, sahanın sözlü kültür geleneği özelliklerine göre şekillenerek günümüze kadar ulaşmıştır. Yakın geçmişte Kırgız halk şairleri tarafından yazıya aktarılan Şah Meşreb menkıbeleri, onun hakkında diğer sahalarda anlatılan ve yazılan diğer menkıbelerin bir devamı ve tamamlayıcısı gibidir.

Bu çalışmada Şah Meşreb ve onunla ilgili günümüze ulaşan menâkıbnâmelerden bahsedilmiş ve Kırgız halk anlatıları arasında onunla ilgili tespit edilen ürünler hakkında bilgi verilmiştir. Değerlendirme bölümünde ise Kırgız anlatılarındaki ve diğer menâkıbnâmelerdeki muhtevaya ilişkin unsurlar karşılaştırılmıştır. Neticede Kırgız sahasındaki ürünlerin konu olarak diğer menkıbelerle örtüştüğü ancak farklı tür ve şekil özellikleri kazandığı görülmüştür. Şekil itibarıyla daha çok manzum ürünler olan Kırgız anlatılarında sözlü kültüre ait şekil ve üslup özellikleri belirgin bir şekilde görülmektedir. Muhteva bakımından ise; diğer menâkıbnâmelerde Şah Meşreb'in bir Kalmuk hâmi olan Koñtaacı'nın kızına olan ilgisi, Kırgız anlatılarında aşk destanlarının konusu olmuştur. Bu ürünler arasında özellikle "Gülgaaki" destanı Kırgız destan kataloğunda yerini almıştır. Çotbay Namurzayev'in "Şah Meşreb Beyanı" adlı anlatmasında da Şah Meşreb'in hayat hikâyesi, bir destan kahramanının tipik biyografisine uygun bir kompozisyon oluşturmaktadır. Bu eser, Meşreb hakkında anlatılan manzum bir menâkıbnâmedir; fakat dil, şekil ve üslup özellikleri itibarıyla Kırgız sözlü kültür geleneğinin özelliklerini taşır. Özellikle epizot yapısı ve kullanılan motifler, geleneksel Kırgız destanlarına göre düzenlenmiştir.

Anahtar kelimeler: Kırgız anlatıları, Babarahîm Meşreb, menâkıbnâme, Çağatay edebiyatı, Gülgaaki destanı.

* Doç. Dr., Batman Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, e-posta: mnurullah.cicioglu@batman.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2158-7632.

Abstract

Babarahîm Meshreb (Shah Meshreb) is one of the late period poets of Cagatay literature. As he was also a Kalenderi dervish in addition to his poet identity, there are many mystical legends written about him. Information about his life and works have reached today thanks to these mystical legends. Shah Meshreb's life started in Namangan, the city where he was born, and he continued wandering a wide geography that stretches up to East Turkistan. Thus, he aimed to spread his worldview and beliefs to other people. He achieved this aim both by showing people his lifestyle that did not value worldly pleasures and by influencing them with the lyric poems he recited. As a result and indication of the influence he left on people everywhere he visited, many legends about him spread among people. Legends about him among Kirghiz people who lived in the geography where Shah Meshreb wandered and influenced people have been shaped according to the characteristics of the oral culture tradition of the geography and reached today. Shah Meshreb legends transcribed recently by Kirghiz folk poets are a continuation and complement of other legends told and written about him in other areas.

In the study, Shah Meshreb and the mystical legends about him that have reached today have been discussed, and information about works about him determined among Kirghiz folk narratives has been given. In the evaluation part of the study, elements regarding the content in the Kirghiz narratives and other mystical legends have been compared. As a result, it has been seen that the works in the Kirghiz area overlapped with other legends, but that they assumed different genre and form properties. In the Kirghiz narratives, which are mostly written in the verse form, the form and style that are specific to the oral culture are clearly seen. In terms of content, the interest of Shah Meshreb in the daughter of the Kalmuk Khan, Koŋtaaci, narrated in other mystical legends has been the subject of love legends in the Kirghiz narratives. Among these works, especially "Gulgaaki" has been included in the Kirghiz legends catalogue. In the narrative by Namirzayev titled "Shah Meshreb Beyani", the life story of Shah Meshreb forms a composition that is suitable for a typical biography of a legendary hero. This work is a poetic menâkıbnâme told about Meşreb; but in terms of language, shape and style, it bears the characteristics of the Kyrgyz oral culture tradition. Especially the episode structure and the motifs used are arranged according to the traditional Kyrgyz epics.

Keywords: Kirghiz narratives, Babarahîm Meshreb, mystical legends, Cagatay literature, Gulgaaki legend.

Giriş

Türk edebiyatı tarihi araştırmalarında, geçmiş dönemlerde yaşamış olan edipler hakkındaki bilgilere daha çok tezkirelerde rastlarız. Ancak şair veya yazarlığın yanında dinî/ tasavvufî bir kimliğe de sahip bulunan kişiler için menâkıbnâmeler de önemli kaynaklar arasında yer alır. "Menkabe" (menkıbe) kelimesi sözlükte "övinülecek güzel iş, hareket" manasına gelmekle birlikte İslam dünyasında evvela din büyükleriyle ilgili kitaplarda "fazilet" manasında kullanılır olmuştur. Tasavvufun yayılmasından sonra ise sûfîlerin hikmetli sözleri ve örnek alınacak faziletli davranışlarını ifade eden eserlerde ve giderek "keramet" manasını karşılayacak biçimde kullanılmaya başlar (Uzun, 2004, s. 112). Menâkıbnâme ise, "genel olarak herhangi bir tarikata mensup bir velinin menkabelerini ihtiva eden eserler" olarak tanımlanmıştır (Ocak, 2010, s. 36).

Çağatay edebiyatının son dönem şairlerinden biri olan Babarahîm Meşreb (1640-1711) de şairliği yanında tasavvufî yönü bulunan ve bu sebeple adına menâkıbnâmeler yazılmış olan bir kişidir. Şair, kendi zamanında halk arasında keramet sahibi bir evliya, derviş, kalender sıfatıyla tanınmış ve saygı görmüştür. Bu sebeple de onun eserleri, hakkında anlatılan menkıbelerle birlikte halk arasında oldukça yayılmıştır. Ayrıca kendisinden sonraki dönemlerde yazılan birçok tezkirede onun hakkında malumat verilmiş ve onun şahsı ve eserleri hakkında ayrıntılı bilgiler içeren Kıssa-i Meşreb adlı eser "Divane Meşreb", "Şah Meşreb", "İşan Meşreb", "Kıssa-i Meşreb" gibi adlarla XX. asrın başlarına kadar çok sayıda nüshalar hâlinde yayılmıştır (Jumahoja ve Adızova, 2019, s. 187-188).

Onun hayat hikâyesi ve eserleri hakkındaki bilgiler, kendisinden sonra yazıya aktarılan ve muhtemelen halk arasındaki sözlü anlatılardan tertip edilen menâkıbnâmeler vasıtasıyla günümüze ulaşmıştır. Bu menâkıbnâmeler Meşreb'in ölümünden sonra yazıya aktarıldığı varsayıldığında XVIII. yüzyıla ait ürünler olmalıdır. Ancak sözlü geleneğin yakın zamana kadar canlılığını muhafaza ettiği Kırgız sahasında bu menkıbelerin anlatılmaya devam ettiği anlaşılmaktadır. Okur-yazar halk şairleri tarafından yakın geçmiş tarihlerde yazıya aktarılan Kırgız anlatılarındaki Meşreb menkıbeleri, ulaştığı bu sahanın sözlü kültürüne ait yerel özelliklerin de eklenmesiyle hususiyet kazanmıştır.

Bu çalışmada Babarahîm Meşreb ve onun hayatı ile ilgili menkıbevî bilgileri edindiğimiz menâkıbnâmelere kısaca değinilerek Kırgız sözlü kültür geleneğinde onunla ilgili tespit edilen anlatılar hakkında bilgi verilmiştir. Bununla birlikte bahsi geçen anlatılar, diğer menâkıbnâmelerle karşılaştırılarak yerel anlatı geleneğine ait dikkat çeken hususiyetler üzerinde durulmuştur.

1. Babarahîm Meşreb'in Hayatı ve Eserleri

Babarahîm Meşreb, Çağatay edebiyatının son dönemi olarak tabir edilen XVII.-XIX. yüzyıllar arasında eser veren şairlerindedir. Asıl adı Abdurrahim olan şair, adının yanında "Baba-Rahim", "Şah Meşreb" ve "İşan" gibi lakap veya unvanlarla da tanınmıştır (Fidancı, 1994, s. XII-XIV). Onun Rindi, İmam, Mehdi, Zinde ve Meşreb gibi farklı mahlaslarla şiirleri bulunmaktadır (Jumahoja ve Adızova, 2019, s. 187). Babarahîm Meşreb'in çağdaşı olan birçok şairin de "Meşreb" mahlasını kullandıkları bilinmektedir. Ancak Babarahîm Meşreb (Mollaveli oğlu) şiirlerindeki üslup ve dil özellikleriyle diğerlerinden ayırt edilmektedir (Abdullayev, 1967, s. 62).

Babarahîm Meşreb, günümüz Özbekistan sınırları içinde bulunan ve Kırgızistan'a komşu olan Fergana bölgesindeki Namangan şehrinde dünyaya gelmiştir. İlk eğitimini Molla Bazar Ahund'dan almış, daha sonra eğitimini ilerletmek amacıyla Kaşgar'daki Âfâk Hoca'nın yanına gitmiştir. Şairliğinin yanında Melamî ve Kalenderî tarikatlarına bağlı bir derviş olarak da bilinen Meşreb, "halkı irşad etmek maksadıyla Hoten, Taşkent, Yarkent, Andican, Urgenç, Hocend, Semerkand, Buhara, Belh, Bedeşan gibi" Orta Asya'nın birçok şehrinde bulunmuş; Belh Hanı Mahmud Katagan'ın davetindeki uygunsuz davranışlarından ötürü idam edilmiştir (Tolkun, 2001, s. 110).

Babarahîm Meşreb tipik bir Kalenderî dervişidir. Hayat hikâyesi, yaşam tarzı ve şiirleri de onun bu inancı ve felsefesiyle uyumludur. Şiirlerindeki rindâne ifadeler, onun yaşadığı hayat tarzının tam manasıyla dizelere dökülmüş hâlidir. Şehir şehir halk arasında dolaşarak irticalen okuduğu şiirler, halk arasında büyük bir beğeni kazanmış ve hem dünya hayatına ehemmiyet vermeyişi hem de şiirlerindeki lirik coşkunluk halkın ona olan teveccühünü ve saygısını artırmıştır.

Babarahîm Meşreb'in "Divan", "Hac-nâme ve Şehid-nâme", "Kitâb-ı Mebde-i Nûr", "Kimya" adlı eserleri vardır. Ayrıca Kıssa-yi Veysü'l-Karanî ve Kıssa-yi Mirac-ı Resul-i Ekrem adlı iki eserinin daha olduğu bilinmektedir (Gedik, 2010, s. 10-12). Onun hayatı ve eserleriyle ilgili en önemli kaynak "Şah Meşreb Menakıbnamesi" ya da "Kıssa-i Meşreb" adıyla bilinen eserdir.

2. Babarahîm Meşreb'in Menkıbevî Kişiliği

Meşreb'in tasavvufî yönü olması ve sıra dışı yaşam tarzı sebebiyle halk arasında hakkında birçok menkıbe anlatıldığını, bunların derlendiği menâkıbnâmelerden anlıyoruz. Bu menâkıbnâmeler "Divâne Meşreb", "Hâzret-i Şâh-meşreb", "Menaqib-i Mashrab", "Mashrab" adlarıyla farklı ülkelerdeki kütüphanelerde bulunmaktadır (Saraç,

2021, s. 123). Bunlarda anlatılan menkıbeler, bazı ayrıntılar hariç tutulursa, genel itibarıyla örtüşmektedir.

Menâkıbnâmelerde verilen bilgilere göre Meşreb, Namangan şehrinde dünyaya gelir. Daha annesinin karnundayken, annesinin yere düşen üzüm tanelerini yemesi sebebiyle dile gelir ve bu konuda annesini uyarır.¹ Bu, onun ileride faziletli, veli bir zat olacağına işaret etmektedir. Yedi yaşında mektepte eğitime başlayan Meşreb, daha sonra Molla Bazar Ahund'dan ders almaya başlar ve Arapça ve Farsçayı da bu dönemde öğrenir. Zekâsı ve yorum kabiliyetiyle diğer talebeler arasında temeyyüz eder. Ayrıca tasavvufî ve dinî konulardaki şiirleriyle de takdir kazanır. On beş yaşında ailesinden ve doğup büyüdüğü şehirden ayrılarak halka tasavvuf hakikatlerini anlatmak amacıyla yola çıkar. Tasavvuf yolunda ilerleme arzusundan dolayı bir arayış içerisine girer ve bu arayış onu Kaşgar'daki Âfâk Hoca'ya götürür. Yedi yıl boyunca Âfâk Hoca dergâhına su ve odun taşıyarak hizmet eder. Burada hizmet eden kızlardan birine âşık olunca dergâhtan kovulur.² Birkaç şehir dolaştıktan sonra Hıta şehrine varır ve buranın hükümdarı olan Kontaçı'nın kızı Melike'ye âşık olur. Melike'nin talebi üzerine üç yıl deve çobanlığı yapar. Kontaçı ve kızının Müslüman olması için gayret sarf eder. Âfâk Hoca'nın kendisini affettiğini öğrenince onun yanına döner. Dergâhta bulunduğu bu süre zarfında Âfâk Hoca'dan kendisinin akıbetinin Hallac-ı Mansur gibi şehadet olacağını ve bunun da Belh hükümdarı Mahmud Katgan eliyle gerçekleştirileceğini öğrenir. Şeyhinin verdiği vazifeleri yerine getirmek için yola çıkar. Bu vazifelerden biri de kendi annesini ziyaret etmektir. Buradan da Hoca Ahmed Yesevî'nin türbesini de ziyaret ederek Hac yolculuğuna çıkar. Bu yolculuklarında manevi makamı daha da artmıştır. Sonunda Belh'e gider ve hükümdarın huzuruna çıkar. Hükümdar Mahmud Han'ı tahkir eden sözleri ve onun tahtına bevl etmesi neticesinde idamına hükmedilir (Fidancı, 1994, s. XXII-XXIII).

Şah Meşreb hakkındaki tarihî ve menkıbevi bilgiler, onun Kırgızların yaşadığı bölgeler de dâhil olmak üzere bütün Türkistan'ı dolaştığını ve hayatının da buralarda geçtiğini göstermektedir. Dolayısıyla Kırgızlar arasında da onunla ilgili menkıbelerin anlatılır olması doğaldır. Hiç değilse diğer bölgelerde anlatılan menkıbelerdeki olayların kendi coğrafyalarında ve bilindik muhataplarla (Kalmuklar) yaşanan maceralardan bahsetmesi bile menkıbelerin Kırgız sözlü kültür geleneğinde kendine bir yer bulmasına yeterli sebep olmuştur. Meşreb'in menâkıbnâmelerde yer alan bazı şiirlerinde Kalmuklarla birlikte Kırgızlardan da bahsedilmektedir. Örneğin bir gazelinde;

Tigi müjgân gamzesi köp yar için divane men
Aslı Kalmak zatı Kırgız lale peykanım kanı (Akça, 2021, s. 491).

Bu dizelerde şairin bahsettiği "sevgili" muhtemelen Melike'dir. Bir başka örnekte, Meşreb ile Melike'nin arasındaki konuşmayı içeren "Kırgız diliyle" yazılan muhammeste, Melike; "atam Kırgız ve anam Kalmak" (Fidancı, 1994, s. 77) ifadelerini kullanmıştır. Oruzbay Urmambetov anlatmasında da Kalmukların hanı Koñtaacı'nın hiç çocuğu olmaz ve uzun bir beklenti sonunda "Kırgız eşinden" bir kızı dünyaya gelir ve adını Gülgaaki koyarlar. Yani Melike veya Gülgaaki'nin ebeveyninden birinin Kırgız olmasıyla ilgili diğer menâkıbnâmelerdeki bilgilerle aşağıda bahsedeceğimiz Oruzbay Urmambetov anlatmasındaki bilgiler örtüşmektedir. Bu bilgiler aynı zamanda onun hem Özbekistan sahası menâkıbnâmelerde hem de Kırgız sözlü anlatılarında adı geçen Melike veya Gülgaaki'yle olan alakasını doğrular niteliktedir. Menâkıbnâmelerin Macaristan

¹ Menakıbnamenin Macaristan nüshasında annesine şu şekilde seslenir: "Ey Ana, Allahu Teâlâ'dan korkmadan mahluktan utanmadan birisinin hakkını haksızlık ederek çiğnedin. Eğer sen üzümün sahibinin rızasını almazsan karnından kaybolup giderim" (Saraç, 2021, s. 124).

² Menakıbnamenin Macaristan nüshasına göre bunu bilinçli olarak gerçekleştirir. "Haram olan zinâyı işleyeyim ki bu günahımın sebebinden pîrim, Meşreb'i vurun diye söz söyler mi?" (Saraç, 2021, s. 125).

nüşhasındaki “Allahu Tebârek ve Teâlâ dünyada hiçbir kâfire vermediği yüz güzelliği nimetini, kâfir bir millet olan ve Allahu Teâlâ’yı bir olarak kabul etmeyen Karakalmuklara vermiştir. Onlar Allahu Teâlâ’ya Tengrim diye hitap ederler.” (Saraç, 2021, s. 126) ifadeleri de onun Kalmuklara –daha özeldede Melike veya Gülgaakı’ya- teveccühünü doğrular.

3. Kırgız Halk Anlatılarında Şah Meşreb

Kırgız halk anlatılarında Meşreb’in adı; “Şaamaşrap”, “Maaşirib”, “Şaamaşirib” gibi farklı biçimlerde kullanılmıştır. Ayrıca, onunla ilgili, adının dışında, “dubana” (divane/derviş), “oluya” (evliya) gibi sıfatlar da kullanılmıştır. Menâkıbnâmelerdeki diğer önemli kişiler olan Âfâk Hoca, “Appak Koco”; Kontaçı (Kongtaçı), “Koñtaacı” olarak kullanılmıştır. Menâkıbnâmelerde Kontaçı’nın kızı Melike’nin adı ise Kırgız anlatılarında “Gülgaakı” olarak geçer.

Kırgız sahasında Meşreb ve Gülgaakı’yla ilgili anlatılar halk arasında oldukça yaygındır. Bunlar genel itibarıyla girişlerinde mensur olarak hikâyeye edilen olayların manzum biçimde devam ettiği karışık şekilli ürünlerdir. Orozova’nın verdiği bilgilere göre Meşreb ile ilgili tespit edilebilen beş metin bulunmaktadır (2003, s. 4):

3.1. “Şaamaşrap Gülgaakı Kızdı Alganı” (Şah Meşreb’in Gülgaakı Kızı Alması)³

Ünlü Kırgız halk şairi Tokolok Moldo’nun 29 sayfalık Arap harfli el yazması nüshasıdır. Eser mensur bir girişle başlar. Evvela olaylar ve kişilerle ilgili özet bilgi verildikten sonra Meşreb’in Gülgaakı’yı İslam dinine davet ettiği bölümle devam eder:

Мурунку өткөн заманда калмак калкынан
Контайчо деген кан болгон. Муну кыргыз
Коңтаажы дейт. Коңтаажынын Гүлгаакы деген
бир кызы болгон, дүйнө жүзүндө сулуулук
сыпаты башкача.

Бир күнү Шаамаширап дубана эл аралап жүрүп
Коңтаажынын кызы Гүлгаакыны көрүп,
сыпатына айран калып, муну мусулман кыламын
деп жети жыл Коңтаажынын төөсүн баккан, кыз
Гүлгаакынын көзүнө үйүр болмокко. Жети жыл
болгондон кийин бир күндөрдө Гүлгаакы кырк кыз
нөкөрү менен сейилге чыгып келе жатканда,
Шаамаширап олуя кыз Гүлгаакыга учурап айткан
сөзү:

Лайлаха иллалла,
Келмени бил, Гүлгаакым.
Жети жыл зар кылган,
Бендени бил, Гүлгаакым.
Ашык болуп өзүңө,
Келгенди бил, Гүлгаакым.
Тирилмек бар бир күнү,
Өлгөндү бил, Гүлгаакым.
Эл жыйылып көр казып,
Көмгөндү бил, Гүлгаакым.
Көрдө жооп рабим деп,
Бергенди бил, Гүлгаакым.
Лайлаха иллалла,
Билбейсиңби, Гүлгаакым,

Evvel zamanda Kalmak halkının Kontoyço adlı
Hân’ı varmış. Buna Kırgızlar Koñtaacı derler.
Koñtaacı’nın Gülgaakı adında bir kızı varmış,
dünya yüzünde güzelliği eşsiz.

Bir gün Şaamaşrab derviş halk arasında
dolaşırken Koñtaacı’nın kızı Gülgaakı’yı görüp
güzelliğine hayran olur ve “Bunu Müslüman
kılalım.” diye yedi yıl Koñtaacı’nın develerine
bakar. Yedi yıl geçtikten sonra bir gün Gülgaakı
kırk kız nökeriyle birlikte gezmeye çıkmış
gelirken Şaamaşrab evliya, Gülgaakı kızı
karşılıyıp şunları söylemiş:

La ilahe illallah,
Kelimesini bil, Gölgaakı’ım.
Yedi yıl zâr kılan
Bendeni bil, Gölgaakı’ım.
Âşık olup sana,
Geleni bil, Gölgaakı’ım.
Dirilmek var bir gün
Ölümü bil, Gölgaakı’ım.
Halk toplanıp mezar kazıp
Gömdüğünü bil, Gölgaakı’ım.
Mezarda “Rabbim” diye cevap
Vereceğini bil, Gölgaakı’ım.
La ilahe illallah
Bilmez misin Gölgaakı’ım,

³ Kırgız Milli İlimler Akademisi Elyazmaları Arşivinde 71(265) numarayla kayıtlı bulunan elyazması metin “Halk Edebiyatı Serisi”nin 25. cildinde yayımlanmıştır (Akmataliyev, 2003).

Мухаметтин динине,
Кирбейсиңби, Гүлгаакым.

Muhammed'in dinine
Girmez misin Gülgaaki'm.

Bu şekilde bir yandan ilan-ı aşk eylerken aynı zamanda onu İslam dinine davet eder. Meşreb'in sözleri üzerinde Gülgaaki da Meşreb'e cevap verir. Bu şekilde oluşturulan manzum diyalogla Meşreb Gülgaaki'yı ikna eder, sonunda Gülgaaki Müslüman olur ve kavuşurlar.

3.2. "Gülgaaki"⁴

Ibray Beyşekeyev anlatması, manzum olarak yazılmış 6 sayfalık el yazması metin hâlinde günümüze ulaşmıştır. Buna göre Şah Meşreb, derviş kıyafeti giyip âşık olduğu Gülgaaki'yı aramak üzere yola çıkar. Koñtaacı'nın deve çobanlığını yapar. Bu arada Gülgaaki'yı İslam dinini kabul etmesi için ikna etmeye çalışır. Gülgaaki Müslüman olur. Bir vakit sonra Şah Meşreb, yarılan tabanlarını yağlarken yağlı parmaklarıyla onun bedenine dokununca Gülgaaki gebe kalır. Gülgaaki'nın günü dolup bebeğini dünyaya getireceği zaman Şah Meşreb "İkimiz diğer dünyada kavuşuruz. Sen oğlan doğuracaksın, çocuğun adını Kotoy koy." der ve kaybolur. Meşreb, "Cennet'e diri gider."

3.3. "Dubana Maşrap" (Divane/Derviş Meşreb)⁵

Kasimbek Seydakmatov tarafından halk arasından derlenen el yazması ürünler arasında bulunmaktadır. Derleyici tarafından Elyazmaları Arşivine teslim edilmiştir. Genel itibarıyla mensur bir metindir; ancak Meşreb'in Gülgaaki'ya hitaben söylediği manzum bir kısım da barındırmaktadır. Konusu şöyledir:

Kara-Kıştak denilen yerde Koñtaacı adlı bir Kalmuk Han'ı vardır. İki-üç yıl kıtlık-kuraklık olur ve hayvanlar kırılır. Koñtaacı, "Her kim sürülerimi güdüp sağ-salim getirirse kızımı ve hanlığımın yarısını ona vereceğim." diye ilan eder. Bir derviş çıkar ve "Ben güderim ve geri getiririm." der. Ona "Dubana Maşrap" (Divane/Derviş Meşreb) ya da "Şaa Maşrap" derlermiş. Divane Meşreb Koñtaacı'nın sürülerini götürür ve koyunları kurda, inekleri ayıya, at sürüsünü aslana, keçileri kartala teslim edip kendisi yaz-kış yalınayak dervişlik yapıp oradan oraya dolaşır. Bir yıl sonra Koñtaacı sürülerini sayıp hayvanlarının sayısının iki kat arttığını görür. Koñtaacı Han, söz verdiği gibi kızını Meşreb'e verir.

Meşreb yarılan tabanına keçinin yağını sürerken yanına gelen Gülgaaki'nın bedenine yağlı elleriyle dokununca kız gebe kalır. Gülgaaki'nın karnındaki bebek altı aylık olunca "baba", yedi aylık olunca "Baba ekmek isterim." der. Meşreb, "annesinin karnındayken ekmek isteyen bir çocuğa ekmek bulmak için günahkâr olacağım." diye düşünerek kaçar.

Gittiği bir memlekette kir-pas içinde Han'ın sarayına girdiği için Han adamlarını çağırıp onun başını kestirir. O da kesilen başını koltuğunun altına alıp Mekke'ye doğru gider.

3.4. "Şaamaşirib Bayanı" (Şah Meşreb Beyanı)⁶

⁴ Kırgız Milli İlimler Akademisi Elyazmaları Arşivinde 677 numarayla kayıtlı bulunan 2 defter hâlindeki elyazması metin "Halk Edebiyatı Serisi"nin 25. cildinde yayımlanmıştır (Akmataliyev, 2003).

⁵ Kırgız Milli İlimler Akademisi Elyazmaları Arşivinde 720 numarayla kayıtlı bulunan elyazması metin "Halk Edebiyatı Serisi"nin 25. cildinde yayımlanmıştır (Akmataliyev, 2003).

⁶ Çotbay Namurzayev'in elyazması metni "Halk Edebiyatı Serisi"nin 25. cildinde yayımlanmıştır (Akmataliyev, 2003).

Bu metin Çotbay Namırzayev tarafından kaleme alınmıştır. Namırzayev, Kırgızistan'ın Güney vilayetlerinden olan Calalabad'da mukim olduğundan kendisi de - Meşreb'in memleketi ve muhtemeldir ki menkıbelerinin en yaygın anlatıldığı- Fergana bölgesine komşudur. Namırzayev, bu anlatıda destanlara ait bir söyleyiş özelliği ve destanlara mahsus bazı motifleri kullanarak halk arasında anlatılan bu menkıbeyi adeta destanlaştırmıştır. Tamamı manzum olan bu metin, diğerlerine nazaran oldukça uzundur ve muhteva olarak daha ayrıntılıdır. Anlatıda olaylar, alt başlıklarla birbirinden ayrılmış ve kompozisyon bu şekilde oluşturulmuştur. Olayların özeti şu şekildedir:

“Maaşirib'in Dünyaya Gelişi”

Fergana Vadisi'nde bulunan Namangan, çok güzel bir şehirdir ve burada tuz yatakları çok olduğundan çevre bölgelerden insanlar buraya gelirler. Burada yaşayan zeki bir çiftçi çok mahsul alır ve zenginleşir. Ancak uzun zamandır çocuğu olmadığından, sürekli erkek çocuğu olması için dileklerde bulunmaktadır. Bu beklenti neticesinde bir gün güzel haberi alır ve çok sevinir. Çocuğun erkek olması için beş vakit namaz kılıp Allah'a dualar eder, iyilikler yapar. Gebe olan kadın bir gün pazara gider, orada türlü meyveler ve yemişleri görünce içi açılır. Tezgâhtaki üzümlerden birkaç tane yedikten sonra, evden çıkarken parasını yanına almadığını hatırlar. Bu hâldeyken karnındaki bebekten gelen ses, satıcıdan helallik istemesini söyler. Kadın satıcıya gidip helallik diler ve iyi kalpli satıcının olumlu cevabı karşısında mutlu olur.

Bir vakit geçtikten sonra çocuk dünyaya gelir. Ay gibi parlayan bebek “Allah” sesi çıkarmaktadır. Anne ve babası çok sevinirler ve Allah'a şükrederler. Bebeği ad koydurmak için mescide götürürler, mollalar adını “Maaşirib” koyar. Aradan yıllar geçer, Maaşirib on yaşlarına gelir. Akıllıca konuşması, büyüklerine saygısı, temiz ve düzenli olmasıyla çok iyi bir çocuk olur. Maaşirib öğrenmeye çok isteklidir, zamanını boşa geçirmez, mollalardan ders alır. Beraber büyüdüğü çocuklardan çok farklıdır.

“Maaşirib'in İlim Öğrenmek İçin Kaşgar'a Gidişi”

Maaşirib, büyüdüğünde Namangan'daki medresede okumaya başlar. Onun hisleri günden güne kuvvetlenir, olacak şeyleri önceden bilmeye başlar. Âlimlerden, mollalardan ders aldıktan sonra Kaşgar'daki Evliya Appak Hoca'yı duyup daha derin ilim öğrenmek için onun yanına gider. Bu bölüm mensur bir açıklamadan sonra şu dizelerle başlar:

*Билгеним аз деп Маашириб,
Көбүрөөк билим билсем дейт.
Улама молдо эшенге,
Шакирт болуп кирсем дейт.
Аксакалдар айттышты,
Аппак кожо бардыгын.
...*

*Bildiğim az deyip Maaşirib
Daha çok ilim öğrensem der.
Ulema, molla, şeyhlere
Şakirt olup gitsem der.
Aksakallar söyledi,
Appak Hoca'nın olduğunu.
...*

Bunu öğrendikten sonra Appak Koco'nun bulunduğu Kaşgar'a gider ve onun talebesi olur.

“Maaşirib'in Mekke'ye gidip Gelişi”

Maaşirib Appak Koco'nun yanında uzun yıllar eğitim görür ve ilmini ilerletir. O vakitlerde Mekke'deki bir “aziz adam” can verirken sıkıntı çekmektedir. Onu “Şeytan'ın galebesinden kurtarıp ona Kelime-i Şehadet getirterek yolcu etme” vazifesiyle Appak Hoca Maaşirib'i Mekke'ye gönderir. Bu zor bir vazife olduğu için bütün talebeler arasında sadece Maaşirib üstlenebilmiştir.

Шайтан барып жармашты.

Şeytan varıp yanaştı.

Жан таксымда ал азиз,
Дубалар окуп кармашты.
Галавасы шайтандын,
Азизке кыйноо киргизди.
Меккеде жатып бизге ал,
Кыйналганын билгизди.
Кимиң буга барасың?
Кыйналбай аны узатсаң,
Аллага өзүң жагасың.
Эч ким барам дебеди,
Эч ким жагам дебеди.
Мааширибдин кожого,
Эми тиет кереги.

Can tesliminde o Aziz
Dualar okuyup tuttu.
Galebesi Şeytan'ın
Aziz'i sıkıntıya düşürdü.
Mekke'de yatıp bize o,
Zorlandığımı bildirdi.
Hanginiz buna gidecek?
Zorlanmadan uğurlasın
Allah'a kendinizi sevdiren.
Hiç kimse varırım demedi.
Kimse, sevdireyim demedi.
Maşirib'in Koco'ya
Şimdi yardımını dokunur.

Bu sözlerden sonra Maşirib yerinden doğrulur ve bu vazife için kendisinin gidebileceğini söyler. Zamanında yetişerek Aziz kişinin yardımına yetişir ve “uçan ok gibi” geri gelir:

Олуяга жол эмес,
Эки дүйнө бир кадам.
Азизке тездеп жетүүгө,
Жөнөп кетти Кашкардан.
Заматта жетип Меккеге,
Азизке дуба, калма айтты.
Кожонун сөзүн аткарып,
Учкан октой тез кайтты.

Evliyaya (uzun bir) yol değil
İki dünya bir kadem
Aziz'e çabucak yetişmeye
Çıkıp gitti Kaşgar'dan
Zamanında yetip Mekke'ye
Aziz'e dua, şehadet söyledi.
Koco'nun sözünü yerine getirip
Uçan ok gibi geri döndü.

“Maşirib'in Şaamaşirib Adını Alışı”

Bu vazifeyi başarıyla yerine getirerek “Evliya Şaamaşrab” unvanı alır.

Шапааты тийип алланын,
Шаамашириб болсун атыңыз.
Ошондон баштап Маашириб,
Шаамашириб болуп аталды.
Аталган ысмында жүрүүгө,
Ак кождон бата алды.

Allah'ın şefaataına erip
Şaamaşirib olsun adınız.
Ondan sonra Maşirib
Şaamaşirib olarak adlandı.
Bu isimle gezmek için
Ak Koco'dan dua aldı.

...

...

“Appak Koco'nun Şaamaşirib'i Koñtaacı'ya Gönderişi”, “Şaamaşirib'in Talas'a Gelişi”, “Gülgaakı'nın Müslüman Oluşu”, “Koñtaacı'nın Maşirib'e Koyun Güttürmesi” başlıklı epizotların özeti toplu olarak şöyledir:

Appak Koco, “Talas vadisinde yaşayan Koñtaacı'nın kızı akıllı Gülgaakı'nın nikâhu senin kısmetindir. Gidip kızı ve babasını Müslüman kılıp onunla evlen.” diye gönderir. Eğer Koñtaacı Müslüman olursa halkının da İslam'ı kabul edeceğini söyler. Şaamaşirib Talas'a varır. Karın tokluğuna Koñtaacı'nın hayvan sürülerini gütme görevini alır.

Bu arada onun tavır, davranış ve konuşması Gülgaakı'nın ilgisini çeker. Gülgaakı onun dinini merak etmeye başlar. Bir süre sonra aralarında geçen konuşmada Maşirib ona İslam'ı anlatır ve kendi dinine davet eder. Gülgaakı, zaten babasının Şaman dininden pek memnun değildir. Bu sebeple Maşirib'in sözleri onu çok etkiler ve Müslüman olur. Maşirib bu duruma çok sevinerek komuzunu çalar ve şiirler okur. Maşirib Gülgaakı'yla evlenme isteğini dile getirince Koñtaacı onun Müslüman olmasından dolayı kabul etmez. Kızının da Müslüman olduğunu öğrenince Şaamaşirib'i çağırıp “Eğer İslam dininden kaynaklanan bir keramet varsa bu yıl bin koyunu Çon-say'a götürüp ikiz yavrulayıp birisini dahi eksiltmeden ilkbaharda sürüp getirirsin” der.

Таза болсо исламың, Чоң-Сайга барып кыштагың. Миң койду баккын өлтүрбөй, Билесиң, анда кыш жайын. Кереметиң бар болсо, Ал сайга койду өрдөткүн. Миң койдон бирин калтырбай, Баарын эгиз төлдөткүн. Кары калың ал жердин, ...	Hak ise İslam'ın Çon-say'a varıp kışla. Bin koyuna öldürmeden bak Oranın kışını bilirsin. Kerametın var ise Orada koyunları güт. Bin koyundan birini bırakmadan Hepsini ikiz yavrutat. Karı çok oranın ...
Бычак, эт сага бербеймин. Керемет болсо исламың, Айтылган сайга кыштагың.	Sana bıçak, et vermeyeceğim İslam'da keramet varsa Dediğim yerde kışlarsın.

Şaamaşirib bunu kabul eder. O yıl Çon-say'a hiç kar yağmadan, yer kapkara olarak bahara ererler. Bu sebeple oranın adı artık Kara-say olarak değişir.

"Koñtaacı'nın Maaşirib'e İnanıp İslam Dinine Girişi"

Şaamaşirib bin baş koyunu ikiz yavrutatıp eksiksiz üç bin koyun olarak ilkbaharda sürüp getirmesinden dolayı Koñtaacı çok şaşırır. Onun dininde bir keramet olduğunu anlar ve sonunda İslam'ı kabul eder. Bunu duyan halkı da İslam dinine girer. Koñtaacı'nın mal-mülküne bereket girer ve daha da zenginleşir. Şaamaşirib ile Gülgaaki sonunda evlenirler. İkisinin birlikte Mekke'ye doğru, Hac yolculuğuna çıkmasıyla hikâye mutlu sona erer (Akmataliyev, 2003, s. 30-48)

3.5. "Gülgaaki"⁷

Bu varyant, Oruzbay Urmambetov tarafından destanlaştırılan bir metindir. Destanın ana kahramanı Gülgaaki, bir Kalmuk hânının kızıdır. Şaamaşrab, Gülgaaki'yla evlenmek isteyen taliplilerden biri olarak verilmiştir. Destanda Şaamaşrab'la ilgili olayların özeti şöyledir:

Eski zamanlarda kalabalık Kalmuklar birleşip huzur içinde yaşayan Kırgızlara saldırıp topraklarından kovarlar. Uzun yıllar Kırgız-Kalmuk savaşları devam eder. Sonraları Kalmuklar gücünü kaybedip Kırgız-Kazaklar birleşip çoğalırlar ve eski topraklarına geri dönerler. Uzun yıllar Kalmuklarla Kırgızlar savaşmadan komşu halklar olarak yaşarlar. Bu dönemde Kalmukların hanı Koñtaacı'dır. Onun hiç çocuğu olmamıştır. En sonunda Kırgız eşinden bir kızı dünyaya gelir ve adını Gülgaaki koyarlar. Gülgaaki sıradan bir kız değildir. Küçük yaşta okuma öğrenir, eğitim alır. Kendisi gibi kırk kız seçip onlara da silah kullanmayı öğreterek daima düşmana karşı hazırlıklı olmaya özen gösterir. Komşu ülkelere gidip oralardaki yenilik ve farklılıkları öğrenerek kendi halkı için daha faydalı işler yapmaya çalışır. Hem güzelliğiyle hem hüneri ve çalışkanlığıyla nam salmıştır. Bunu duyan çevre hanlıklardan yiğitler onunla evlenmek için gelmeye başlarlar. Şaamaşrab da onun namını duyup gelen ve görünce de âşık olan bir "divane" olarak destanda yer alır. Gülgaaki da onun bu durumunu görünce onu develerini gütmesi için görevlendirir. Aradan iki yıl geçer, Şaamaşrab çok zorluk çekmiştir.

Bir gün Gülgaaki kırk kızıyla birlikte gezintiye çıktığında "hafif giysiler giyerek, kunduz gibi kara saçını dökerek, görenin aklını alacak bir hâlde" Meşreb'in bulunduğu yere gelir. Meşreb, "yalın ayak yalın baş" develeri gütmektedir; Gülgaaki'ya uzun uzun kendisinden ve ona olan aşkından bahseder:

⁷ Kırgız Milli İlimler Akademisi Elyazmaları Arşivinde 521 numarayla kayıtlı bulunan elyazması metin "Halk Edebiyatı Serisi" nin 25. cildinde yayımlanmıştır (Akmataliyev, 2003).

Саламатбы эсенби,
Хандын кызы Гүлгаакы,
Көптөн бери бул жакка,
Келбедиң го бир дагы.
Бир сен үчүн талаада,
Төө кайтардым Гүлгаакы,
Таяк алып колума,
Жөө кайтардым Гүлгаакы.
Жылаңайлак таман чор болду,
Чымындай жаным кор болду,
Көрбөйсүңбү Гүлгаакы.
Көөнүм кошпой өзүңө,
Өлөмүнбү Гүлгаакы.
Касиетим барлыгын,
Билесиңби Гүлгаакы.
Каалап турам өзүмө,
Тийесиңби Гүлгаакы.

...

Nasılsın, iyi misin?
Han'ın kızı Gülgaakı.
Çoktan beri buralara
Gelmedin ya bir daha.
Tek senin için ovada
Deve güttüm Gülgaakı.
Asa alıp elime
Yayan güttüm Gülgaakı.
Yalınayak tabanım nasır tuttu
Sinek gibi canım horlandı.
Görmez misin Gülgaakı?
Gönlüme almayıp seni,
Öleyim mi Gülgaakı?
Kerametim olduğunu
Bilir misin Gülgaakı.
İstiyorum kendime,
Varır mısın Gülgaakı?

...

Yanındaki kırk kızını, onun Gülgaakı'ya bu şekilde aşkını ilan etmesine karşı çıkarak onu hor görürler ve ona bu cüretinden dolayı gereken cezayı vermek için Gülgaakı'dan izin isterler. Gülgaakı da Şaamaşrab'a kendisinin dengi olmadığını uzun uzun anlatır ve onunla evlenemeyeceğini dile getirir. Şaamaşrab da bunu duyunca kendisi için ölümün daha iyi olacağını söyleyerek canına kıyar.

Orozova'nın değerlendirmesine göre Urmambetov, bir Kırgız destancısı olarak, Meşreb'in Gülgaakı'ya âşık olmasıyla ilgili epizodu halk arasında duyduğu efsanelerle birleştirip alp-kız tipini oluşturmuş ve onun çevresine olumlu-olumsuz karakterler yerleştirip mazmun-kompozisyon yapısı güçlü, tam bir destan yaratmıştır (2003, s. 11).

4. Değerlendirme ve Karşılaştırma

Namırzayev'in "Şaamaşirib Bayanı", Meşreb hakkında anlatılan manzum bir menâkıbnâme olmakla birlikte dil, şekil ve üslup özellikleri itibarıyla Kırgız sözlü kültür geleneğine uygun hâle getirilmiştir. Özellikle olayların sıralanışı (kompozisyon) ve bunlarda yer alan motifler geleneksel Kırgız destanları şablonuna göre düzenlenmiştir. Genel olarak Türk boylarının destanlarında olduğu gibi Kırgız destanlarında da sakin bir hayat tasviriyle başlayan ve doğacak kahramanın "zengin" babasını tanıtan bir giriş bulunur. Bu girişle birlikte "çocuksuzluk"tan duyulan üzüntü yer alır (İbrayev, 1997, s. 11-16). Namırzayev'in "Şaamaşirib Bayanı"nda da bu şekilde bir girişle birlikte "çocuksuzluk" ve "dua" motiflerini görüyoruz:

Фергана кенен өрөөндө,
Наманган кооз шаар болгон.
Туз кенин угун андагы,

Ар жактан келип эл толгон.
Көсөмдүк менен бир дыйкан,
Көптөгөн түшүм жыйнаган.
Эркек перзент көрсөм деп,
Теңирден тилеп суранган.

...

Fergana'nın geniş vadisinde
Namangan güzel bir şehirmiş.
Tuzun çok olduğunu duyup
orada
Her taraftan gelip halk dolmuş.
Liderliğe sahip bir çiftçi
Çokça mahsul almış.
Erkek çocuğum olsun diye
Tanrıdan dilek dilemiş.

...

Olaylar zincirini Türk destanlarındaki kompozisyon yapısına göre değerlendirsek:

- **Kahramanın olağanüstü doğumu:** Meşreb daha annesinin karnındayken konuşup onu uyarması, doğduğunda “Allah” demesi onun olağanüstü özellikleridir.
- **Kahramanın hızlı büyümesi, eğitimi:** Meşreb, doğduğunda mescide götürüp mollalar ad koyduktan hemen sonra “Aylar, yıllar geçip” ifadesiyle çocukluk ve eğitim çağına geldiği bildirilir. Bu da destanlarda tipik özelliklerden biridir. Bundan sonra da hemen onun mektebe gidip eğitimine başlamasından ve oradaki üstün meziyetlerinden bahsedilir.
- **Akranlarından üstün olması:** Eğitimine Âfâk Hoca’nın yanında devam ederken de diğer talebelere üstünlüğü belirtilir.
- **İlk kahramanlığı ve ad alması:** Bu üstünlüğü Âfâk Hoca’nın vereceği zor görevi hiç kimse cesaret edemezken onun kabul etmesiyle daha fazla hissettirilir. Bu vazife için Mekke’ye gidip geldikten sonra “ilk kahramanlığı”nı yerine getirip “Şah Meşreb” adını alır.
- **Kahramanın sefere çıkması:** Şah Meşreb, Âfâk Hoca’nın görevlendirmesiyle Koñtaacı’yı bulup Müslüman kılması ve kızıyla evlenmesi için sefere çıkar.
- **Kahramanın evleneceği kızı araması:** Bu sefer aynı zamanda evleneceği kızı arama yolculuğudur. Onu bulur ve İslam’ı anlatıp Müslüman olmasını sağlar.
- **Sevgiliye kavuşmak için imtihandan geçmesi:** Kızının Müslüman olduğunu öğrenen Koñtaacı çok kızar ve onun dininin doğru olmadığını ispatlamak ve kızıyla evlenmesini engellemek için ona zor bir görev verir.
- **Sevgiliye kavuşma:** Görevi başarıyla yerine getiren Şah Meşreb, Koñtaacı’nın da Müslüman olmasını sağlar ve kızıyla evlenir.

Destanların evlenme epizodunda “Kahraman, uğruna mücadele verdiği kızı alıp memleketine dönmeden önce, kayınbabası tarafından verilen zor görevleri yerine getirmek mecburiyetindedir. Verilen zor görevlerle, kahramanın cesareti ve dayanıklılığı tekrar sınanır. Burada kahraman, olağanüstü zor olan görevleri tek başına başarmak durumundadır.” (Bekki, 2009, s. 151). Destanlar dışında halk hikâyelerinde de sıkça rastlanan imtihan motifinin buradaki tek farkı Şah Meşreb’in dinî kimliği sebebiyle kendisiyle birlikte temsil ettiği dinin de sınanma düşüncesidir. Bu sebeple de Şah Meşreb, buradaki mücadelesini sadece kızla evlenmek için değil aynı zamanda kendisine Appak Koco tarafından yükselene misyonu yerine getirmek için de yürütür.

Destanlara mahsus bir başka motif olan “ad alma motifi”nin de yine Namırzayev’in anlatmasında görüyoruz. “Dede Korkut Kitabı”nda kahramanın başarısından sonra ad alması örneğinde olduğu gibi doğan çocuğa geçici bir ad verip onun gerçek adını, ortaya koyduğu bir muvaffakiyet veya kahramanlıktan sonra verme anlayışı destanlarda sıkça görülür (Türktaş, 2019, s. 35-37). Namırzayev’in anlatmasında “Maaşirib” Appak Koco’nun verdiği zor vazifeyi yerine getirince ona “Şaamaşirib” adı verilir.

Kasimbek Seydakmatov metni olan “Dubana Maşrap”ta yer alan “kesik baş motifi” de diğer menâkıbnâmelerde yer almayan, “arkaik” bir motiftir. Orozova’nın verdiği bilgilere göre kesilen başını koltuğuna alıp bir süre ölmeden hareket eden, yürüyen, düşünen, konuşan azizlerle ilgili anlatılar eski devirlerden beri mevcuttur. Bu motif İslam, Hristiyan dinleri ortaya çıkana kadarki dönemde vardır (2003, s. 10). Bu motif üzerine ayrıntılı bir çalışma ortaya koyan Ahmet Yaşar Ocak, Müslüman ve Hristiyan halk anlatılarında araştırdığı “kesik baş motifi”yle ilgili ulaştığı neticeye göre bu motifin ortak bir kaynağa dayanması kuvvetle muhtemeldir. Türklerin Anadolu’ya gelmeden

önceki anlatılarında bu motifin görülmeyişini ve Hristiyan anlatılarından –özellikle İncil’de anlatılan Hz. Yahya kıssası- ve eski çağ efsanelerinden kaynaklı bir motif olabileceği sebebine bağlar. Bununla birlikte İslami dönemde ortaya çıkan evliya menkıbeleri, masal, destan, efsane gibi anlatılar da anılan motif cihetiyle bir dönem Hristiyan folkloruna tesir etmiştir (2013, s. 87-88). Görünen odur ki hem Hristiyan azizleri hem de Müslüman evliyalari için kullanılan bu motif daha çok onlara kutsiyet kazandırmak, onların bir kerametini ortaya koymak veya ölümsüzlük fikrini desteklemek amaçlarıyla kullanılmıştır. Kırgız anlatılarında pek rastlanmayan bu motifin Seydakmatov metninde yer almasını diğer sahaların etkisiyle açıklamak mümkündür. Nitekim Ocak’ın konuyla ilgili çalışmasında, kesik baş motifiyle ilgili aktarılan örnek metinlerden birinde de benzer bir olayı Hekim Duban’ın, Farısların şehrinde ve Rumlara hükmeden bir melikle olan macerasında görüyoruz (2013, s. 101-108).

Yine Kasımbek Seydakmatov’un anlatmasında Şah Meşreb’in sürüdeki hayvanları kurt, ayı, aslan ve kartal gibi yırtıcı hayvanlara teslim edip güttürmesi, masallara ait bir motif gibi görünmekle birlikte onun manevi derecesini yansıtmak amacıyla anlatıya eklenmiş bir keramet olma yönü de bulunmaktadır. O, vahşi hayvanlara dahi hükmedebilen bir evliya olarak gösterilmiştir.

Kırgız anlatılarındaki arkaik motiflerden biri de İbray Beyşekyev’in “Gülgaaki” ve Kasımbek Seydakmatov’un “Dubana Maşrap” adlı anlatmalarında geçen olağanüstü gebe kalma motifidir. Şah Meşreb’le ilgili oluşturulan kutsal ve gizemli karaktere sıradan bir insan gibi evlenip çocuk sahibi olma davranışı uygun görülmeyle bu olay onun gizemli karakterine uygun bir hâle getirilmiştir. Beyşekyev’in anlatmasında Gülgaaki’nin Müslüman olup Şah Meşreb’i kabul ettikten sonra, “Bu evliya benimle birlikte yatmaz herhâlde” (Akmataliyev, 2003, s. 29) diye düşünmesi ve Seydakmatov’un anlatmasında Şah Meşreb’le Gülgaaki evlendikten sonra “Divane Meşreb, dervişlikten başka hiçbir şey yapmayı bilmezmiş...” (Akmataliyev, 2003, s. 29) ifadeleri bunun bir göstergesidir. Çocuk sahibi olma, bu “evliya” karakterine uygun hale getirilerek yarılan tabanlarına keçi yağı sürerken Gülgaaki’nin “bedenine” dokunması sonucu kızın gebe kalması motifi anlatılara eklenmiştir.

Gizemli bir şekilde gebe kalma, Türk-Moğol epik destanlarında ve masallarında sık rastlanan bir motiftir. Türk boylarının efsanelerinde de rastlanır. Örneğin Kırgızların ortaya çıkışında kırk kız sudaki köpüğü içip gebe kalır. Epik ürünlerde de yediği elmadan veya başka meyvelerden, aslanın yüreğinden, gün ışığından, pınar suyundan, Allah’ın yardımıyla Müslüman azizlerin (şeyh, evliya, Hızır) duasıyla gebe kalarak dünyaya getirilen kahramanlara sık rastlanır (Orozova, 2003, s. 9).

Sonuç

Babarahîm Şah Meşreb, edebi ve tarihi kişiliğinin yanı sıra menkıbevî kişiliğiyle de tanınan geniş bir coğrafyada halk üzerinde derin tesir oluşturmuş bir şairdir. Onun şiirlerinin edebi değerinden veya geçmişte yaşamış bir kişi olarak tarihi olaylar ve kişiler üzerindeki etkisinden daha çok onu kalıcı ve “popüler” kılan menkıbevî kişiliğidir. Çünkü onunla ilgili menkıbeler, onun tasavvufî kişiliğini de yansıttığı için onun yaşadığı dönemden itibaren uzun bir süre halk üzerindeki tesiri bu menkıbelerle devam etmiştir.

Bahsi geçen menkıbelerin geniş bir coğrafyaya yayıldığını Kırgız halk anlatıları arasında tespit edilen menkıbevî anlatılardan da anlıyoruz. Bu anlatılarda geçen olaylar, genel itibarıyla, daha önce yazıya aktarılmış menâkıbnâmelerdeki olaylarla örtüşmektedir. Ancak şekil itibarıyla Kırgız sözlü anlatılarının genel özelliklerine uyarlanmışlardır. “Kıssa-i Meşreb” ve diğer menâkıbnâmeler mensur ürünler olmasına rağmen bahsi geçen Kırgız halk anlatıları daha çok manzum ürünlerdir.

Diğer menâkıbnâmelerde “olağanüstü gebe kalma” motifi bulunmamasına rağmen, Kırgız sahasındaki anlatıların ikisinde geçmektedir. Kırgız halkı arasındaki evliya, şeyh, derviş algısının bu motifi gerekli kıldığı anlaşılmaktadır. Anlatılardaki ifadelerde de görüldüğü üzere kutsal kişilerin sıradan insanlar gibi evlenmesi yerine böyle bir motifle çocuk sahibi olmaları onların gizemli kişiliklerine daha uygundur.

Namurzayev’in “Şaamaşirib Bayanı”, Kırgız sahasındaki diğer anlatılardan farklı olarak menkıbeyi destanlaştırmıştır. “Değerlendirme ve Karşılaştırma” kısmındaki açıklamalarda da görüldüğü üzere anlatının kompozisyon yapısı destanlarınkine oldukça benzerdir. Bununla birlikte “çocuksuzluk”, “imtihan” motifleri de metnin destanlara uyarlanmış bir menâkıbnâme niteliği taşıdığına dair verileri desteklemektedir. Oruzbay Urmambetov’un Gülgaaki destanı da Meşreb hakkındaki anlatılardan esinlenerek ve farklı kişi ve olaylar da eklenmek suretiyle destanlaştırılmıştır.

Kırgızların tarihte Kalmuklarla komşu olduğu ve iki halkın birbiriyle uzun süre mücadele ettiği bilinmektedir. Zaten Kırgız kahramanlık destanlarının çoğu da bu savaşlarda gösterilen kahramanlıklar üzerine kurulmuştur. Kırgız halk muhayyilesi, diğer kahramanlık destanlarından aşına olunan Kalmukların da şahıs kadrosunda bulunduğu ve bildik bir coğrafyada geçen olayları kendi anlatı geleneğine dâhil etmiştir diyebiliriz; ancak bunu yaparken de malum menkıbeleri Kırgız anlatı geleneğinin şemaline büründürmüştür. Bu hadise, sözlü kültür geleneği ürünlerinin sahalar arası aktarımında şekil, tür ve muhtevayı kapsayan değişimlerini örneklemekten başka Şah Meşreb’le ilgili mevcut menâkıbnâmelerdeki bilgilerin, hâlen sözlü kültürün canlılığını koruduğu Kırgız sahasındaki anlatılarla desteklenmesi açısından dikkate değerdir diye düşünüyoruz.

Kaynakça

- Abdullayev, V. A. (1967). *Uzbek Adabiyeti Tarihi (XVII. Asrdan XIX. Asrning İkkinçi Yarmıgaça)*. Taşkent: Okituvçi Naşriyat.
- Akça, İ. (2021). *Baba Rahîm Meşreb Menâkıb-Nâmesi’nde Geçen Şiirlerin Dinî-Tasavvufî Açından İncelenmesi*. Doktora Tezi. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi.
- Akmataliyev, A. (vd.) (2003). *Gülgaaki, Kız Saykal*. *El Adabiyatı Seriyası*, C. 25, <https://new.bizdin.kg/kniga/gulgaaky-kyz-saykal>. [Erişim Tarihi: 15.05.2023].
- Bekki, S. (2009). *Uzak Türk İllerinde Destanlaşan Evlilikler: Altay, Tuva, Hakas ve Şor Destanlarında Alplara Mahsus Evlilik*. Ankara: Öncü Yayınları.
- Fidancı, M. (1994). *Şâh Meşreb Menâkıb-nâmesi, İnceleme-Metin-Sözlük*. Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Gedik, S. (2010). *Baba Rahim Meşreb’in Kitab-ı Mebde-i Nûr Mesnevîsi İnceleme-Metin-Gramer-Dizin*. Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- İbrayev, Ş. (1997). *Poetika Oguzskogo Geroičeskogo Eposa*. Almatı: Gılım Bas.
- Jumahoja, N. ve Adızova, I. (2019). *Ozbek Adabiyoti Tarihi (XVI-XIX Asr I. Yarmı)*. Taşkent: Noshir.
- Ocak, A. Y. (2010). *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler (Metodolojik Bir Yaklaşım)*. Ankara: TTK. Basımevi.
- Ocak, A.Y. (2013). *Türk Folklorunda Kesikbaş: Tarih Folklor İlişkisinden Bir Kesit*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

- Orozova, G. (2003). "Gülgaaki Poeması cana Epikalık Salt". *Gülgaaki, Kız Saykal- Baatırdık Epos. El Adabiyatı Seriyası*, (ed. A. Akmataliyev), C. 25, <https://new.bizdin.kg/kniga/gulgaaky-kyz-saykal>. [Erişim Tarihi: 15.05.2023].
- Saraç, O. (2021). Babarahîm Meşreb Menâkıbnâmesi'nde Zikredilen Kalmuk Hükümdarı Kongtaçi. *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD)*, 10, 121-142.
- Tolkun, S. (2001). Meşreb (1640-1711). *Türk Kültürü Dergisi*, 454, 110-115.
- Türktaş, M. M. (2019). Türklerde Ad Verme ile İlgili Bazı Tespitler. *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halk Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 7(17), 34-44.
- Uzun, M. (2004). Menâkıbnâme. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 29, s. 112-114). İstanbul: TDV Yayınları.